

Od redaktorów numeru

Jedną z ważnych przesłanek przygotowania numeru specjalnego kwartalnika *Więś i Rolnictwo* poświęconego kluczowym problemom i wyzwaniom badawczym planowania przestrzennego na obszarach wiejskich było wydanie przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) raportu pt. *Urban-Rural Linkages in Poland* (Powiązania miejsko-wiejskie w Polsce) (OECD 2022) zrealizowanego na zlecenie Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej w 2022 r. W dokumencie tym – podobnie jak we wcześniejszym raporcie OECD pt. *Przeglądy Polityk Rozwoju Obszarów Wiejskich: Polska 2018* (OECD 2018) – wielokrotnie podkreślano znaczenie i rolę planowania przestrzennego w racjonalnym kształtowaniu procesów rozwojowych kraju oraz implementacji polityk społecznych, gospodarczych i środowiskowych na wszystkich poziomach terytorialnych. Co więcej, w obu raportach podjęto się (wstępnej) diagnozy systemu planowania przestrzennego w Polsce, wskazując na jego wady i niedoskonałości oraz ich skutki dla społeczeństwa, gospodarki, krajobrazu i środowiska przyrodniczego. Wśród nich wymieniono m.in. fragmentaryczność i mały zasięg planowania przestrzennego (niewielkie pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego), niedobór narzędzi koordynowania zmian przeznaczenia gruntów na obszarach wiejskich (w tym przede wszystkim podmiejskich), poleganie na jednorazowych decyzjach o warunkach zabudowy lub wnioskach o zmianę przeznaczenia terenu, niski stopień koordynacji planów (niewiele wspólnych planów dla całych obszarów funkcjonalnych), a także czasochłonność i kosztowność przygotowania tego typu dokumentów (OECD 2022).

Jak więc widać, obszary wiejskie, a w tym tzw. *territories-in-between* wraz z zamieszkującymi je społecznościami, są szczególnie narażone na straty i ograniczenia w funkcjonowaniu wynikające z licznych mankamentów i słabości planowania przestrzennego w Polsce. Mają one decydujący wpływ na wiele kwestii istotnych nie tylko dla samych społeczności lokalnych, ale też dla interesu ogólnospołecznego,

w tym m.in. ochrony środowiska przyrodniczego, utrzymania bioróżnorodności, zarządzania kluczowymi zasobami (ziemi, wody, surowców mineralnych, lasu, jak również dziedzictwem kulturowym), użytkowania ziemi, budowania odporności na zmiany klimatu, a także zapewnienia dóbr publicznych, bezpieczeństwa żywnościowego, jakości życia, sprawiedliwości społecznej i rozwoju infrastrukturalnego. Stąd też OECD przedstawiła w najnowszym z powyższych raportów wiele rekomendacji w celu usprawnienia systemu planowania przestrzennego, postulując m.in. opracowanie narzędzi tego rodzaju planowania, które promowałyby mieszane użytkowanie gruntów i zapobiegałyby utracie gruntów rolnych w pobliżu przedmieść tak, aby efektywniej zarządzać niepożądanymi skutkami suburbanizacji i „rozlewania się” miast (OECD 2022).

Zgodnie z powyższym istnieje potrzeba kontynuowania dyskusji naukowców i praktyków nad systemem planowania przestrzennego w Polsce w taki sposób, aby możliwe było wypracowanie obiecujących i efektywnych (sprawdzonych w innych miejscach) narzędzi i kierunków modyfikacji istniejących regulacji, przepisów, polityk, które w efekcie zapewniłyby poprawę jakości życia i gospodarowania na obszarach wiejskich w dłuższej i wieloaspektowej perspektywie. Poza wkładem OECD do tej debaty ważna jest również perspektywa wewnętrzna. Wysłuchanie opinii ekspertów i naukowców, którzy od lat prowadzą badania nad tym zagadnieniem, dysponują znaczną wiedzą teoretyczną i empiryczną w przedmiotowym zakresie, mogłoby mieć istotny wkład w wypracowanie i wdrożenie rozwiązań rekomendowanych przez OECD i inne instytucje międzynarodowe, np. Komisję Gospodarczą ds. Europy ONZ (UNECE 2008) i Europejski Komitet Regionów UE (ECR 2018).

Planowanie przestrzenne obejmuje swoim zakresem zróżnicowane sfery tematyczne powiązane z wieloma różnymi dyscyplinami naukowymi (m.in. geografią społeczno-ekonomiczną i gospodarką przestrzenną, ekonomią i finansami, rolnictwem i ogrodnictwem, a także naukami o polityce i administracji). Wynika to z dominującego sposobu rozumienia niniejszego ujęcia, powiązanego z procesami organizowania terytorium, użytkowania gruntów oraz zarządzania konkurencyjnymi interesami (Nadin i in. 2018). Celem planowania przestrzennego w takim rozumieniu jest kierowanie rozwojem przy zapewnieniu ochrony środowiska, ochrony gruntów i zaangażowania społeczności lokalnych. Wyzwań związanych z planowaniem przestrzennym jest więc wiele, a większość z nich wymaga (adekwatnej do potrzeb) interwencji prawno-instytucjonalnej.

Problematyka dotycząca planowania przestrzennego na obszarach wiejskich podejmowana jest w badaniach naukowych w mniejszym stopniu niż planowanie przestrzenne miast (Gajić, Krunić, Protić 2021). Zajmuje ona jednak również w tym zakresie trwałe miejsce w nauce i umożliwia rozróżnienie kilku kluczowych sfer

tematycznych. W pierwszej kolejności należy wyodrębnić publikacje podejmujące zagadnienia ochrony przyrody (Baran-Zgłobicka 2015; Borisov 2015). Obejmują one przykładowo wdrażanie zielonej infrastruktury na obszarach wiejskich (Rega 2019), udoskonalanie jakości Strategicznej Oceny Oddziaływania na Środowisko na obszarach wiejskich (Pezzagno, Richiedi, Tira 2020), a także dostosowywanie użytkowania gruntów wiejskich do wyzwań zrównoważonego rozwoju (Wang i in. 2019). Mark Scott, Nick Gallent i Menelaos Gkartzios ([red.] 2020) podkreślają, że planowanie przestrzenne powinno odegrać kluczową rolę w opracowywaniu zrównoważonych rozwiązań dla gospodarki wiejskiej, w tym w pogodzeniu celów gospodarczych z ochroną środowiska. Autorzy zauważają, że w praktyce tego rodzaju analizy ograniczane są do indywidualnych studiów przypadków. Warto też dodać, iż w publikacjach podejmujących problematykę zagospodarowania obszarów wiejskich nacisk kładzie się na kontekst, w tym na kwestie środowiskowe. W konsekwencji zdarza się, że dążenie do optymalnego pogodzenia ochrony środowiska z celami planowania przestrzennego często przesłania w publikacjach potrzeby społeczne i gospodarcze wynikające ze specyfiki obszarów wiejskich. Co warto podkreślić, problem ten nie występuje w przypadku bezpośredniej analizy konfliktów przestrzennych na obszarach wiejskich (Milczarek-Andrzejewska i in. 2020; Duray 2008; Goetz, Shortle, Bergstrom [red.] 2005).

Kolejna sfera tematyczna to ochrona krajobrazu na obszarach wiejskich, oczywiście mocno powiązana zarówno z zagadnieniami ochrony środowiska, jak i problematyką konfliktów przestrzennych. Publikacje z tego zakresu obejmują rozważania dotyczące określenia związku między jakością estetyczną i jakością ekologiczną w planowaniu przestrzennym obszarów wiejskich (Poerwoningasih i in. 2016) oraz propozycję wyodrębnienia usług krajobrazowych jako podstawy analizy przepływów z krajobrazu i związanych z tym wymiernych korzyści kulturowych w planowaniu przestrzennym obszarów wiejskich (Fagerholm i in. 2019). Również temat ochrony krajobrazu w planowaniu przestrzennym obszarów wiejskich znajduje odzwierciedlenie w publikacjach poświęconych konfliktom przestrzennym (Fienitz, Siebert 2021). Autorzy słusznie prezentują to zagadnienie w szerszym kontekście jako zauważalne na obszarach wiejskich konflikty różnych interesariuszy, np. nowych i dotychczasowych mieszkańców (Jensen, Baird, Blank 2019). Punkt widzenia odmiennych interesariuszy przekłada się na inne koncepcje, także w sferze kształtowania krajobrazu.

Wymienionym wyżej konfliktom mogą do pewnego stopnia zapobiegać rozwiązania instytucjonalne stosowane w planowaniu przestrzennym. Stanowią one kolejny temat podejmowany w literaturze przedmiotu. Można tu wyodrębnić zróżnicowane szczegółowe sposoby ujęć wspomnianego szerokiego zagadnienia. Dotyczą one w szczególności: weryfikacji skuteczności wdrażania celów polityki rozwoju

na obszarach wiejskich przez plan przestrzenny (Roknaddin Eftekhari i in. 2016), kształtowania ładu przestrzennego obszarów wiejskich (Falkowski 2018), wdrażania strategicznego, planowania i partycypacji społecznej na wskazanych obszarach (Elbakidze i in. 2015), weryfikacji wpływu narzędzi planowania przestrzennego na poziom kultury planistycznej (Feltynowski 2018), wyodrębnionych sposobów i rodzajów planowania przestrzennego na obszarach wiejskich, a także koordynacji planowania przestrzennego obszarów wiejskich i miejskich (Sun 2023).

W teorii i praktyce niewątpliwie wyrażane są zróżnicowane oczekiwania względem instrumentów planowania przestrzennego. Zakres tych oczekiwań jest częściowo zdeterminowany przez uwarunkowania systemowe oraz wyzwania ekonomiczne i społeczne w poszczególnych krajach. Obie sfery bardzo mocno różnicują dyskusję o instytucjonalnym wymiarze planowania przestrzennego obszarów wiejskich. Można w tym miejscu zasygnalizować, że nawet plany przestrzenne na szczeblu lokalnym – w różnych państwach – mają odmienne treść i zastosowanie. Mimo wskazanych różnic możliwe jest jednak wypracowywanie wspólnych wniosków w tym obszarze tematycznym (Sykes, Shaw, Webb 2023; OECD 2017; Reimer, Getimis, Blotvogel [red.] 2014; Thornley, Newman 1996). Można również wyodrębnić liczne inne wątki tematyczne podejmowane w badaniach dotyczących planowania przestrzennego na obszarach wiejskich. Dotyczą one w szczególności rozwoju turystyki na tych obszarach i łagodzenia pojawiających się w wyniku tych procesów konfliktów przestrzennych (Roumiani i in. 2020), roli dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym (Nair, Hajela, Munoth 2022; Bonenberg 2020), wdrażania odnawialnych źródeł energii (Poggi, Firmino, Amado 2018), a także określania potencjalnej przydatności gruntów wiejskich z perspektywy celów użytkowania terenu (Franco, Magalhães 2022). Powyższe zestawienie nie wyklucza występowania innych istotnych z analizowanego zakresu obszarów tematycznych.

Generalnie problematyka planowania przestrzennego obszarów wiejskich w Polsce obejmuje wszystkie wymienione zagadnienia. Należy jednak przy tej okazji uwzględnić wnioski wynikające z raportu dotyczącego chaosu przestrzennego (Śleszyński, Markowski, Kowalewski 2018), odnoszące się również do obszarów wiejskich. Oczywiście presja urbanistyczna dotyczy części obszarów wiejskich, stanowiąc tym samym wyzwanie dla znaczącej części gmin wiejskich oraz miejsko-wiejskich (Śleszyński 2023). Dodatkową specyfiką polskiego systemu planowania przestrzennego jest szczególnie niesprawność władz publicznych w sferze tego rodzaju planowania, zauważalna zarówno na szczeblu władzy lokalnej, jak i krajowej. Istotnym uwarunkowaniem dla części tematów jest także obowiązująca od 24 września 2023 r. reforma prawa planowania przestrzennego.

Dyskusja na temat wyzwań i problemów planowania przestrzennego na obszarach wiejskich jest kontynuowana w niniejszym numerze specjalnym

Wsi i Rolnictwa. W pierwszym z prezentowanych artykułów Przemysław Śleszyński wyodrębnił zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, odnosząc do nich wnioski dotyczące planowania regionalnego i lokalnego. Szczególnie istotny wydaje się postulat koncentracji na planowaniu funkcjonalnym, a w wymiarze ponadlokalnym – odejście od sektorowego postrzegania celów polityk rozwoju. Autor dostrzega również poważny wymiar społeczny planowania przestrzennego, który znajduje odzwierciedlenie m.in. w ujawnianiu się konfliktów przestrzennych i optymalnych sposobach ich rozwiązywania.

Coraz bardziej powszechne w przestrzeni społeczno-geograficznej konflikty stały się od kilku dekad istotnym zagadnieniem badawczym wielu dyscyplin naukowych, w tym przede wszystkim – bez zaskoczenia – geografii człowieka i nauk prawnych w tworzeniu i doskonaleniu ram instytucjonalnych kluczowych dla praktyki planistycznej. Dlatego też celem kolejnego artykułu – autorstwa Adama Czarneckiego i Macieja J. Nowaka – było rozpoznanie, w jaki sposób aspekt prawny jest uwzględniany w kluczowych koncepcjach geograficzno-ekonomicznych stosowanych w badaniu konfliktów przestrzennych, w szczególności w odniesieniu do obszarów wiejskich i ziemi rolnej. Autorzy wykazali, że teorie i koncepcje geograficzno-ekonomiczne mogą być użyteczne w kształtowaniu prawodawstwa dotyczącego planowania przestrzennego, uwzględniając zmieniające się wzorce użytkowania ziemi oraz procesy i zjawiska społeczno-gospodarcze znajdujące wyraz w coraz powszechniejszych konfliktach przestrzennych.

Bez wątpienia wkład przedstawicieli nauk geograficznych i prawnych w lepsze zrozumienie źródeł konfliktów, a także w identyfikację i opracowywanie sposobów ich unikania lub – jeśli wystąpiły – rozwiązywania, jest nie do przecenienia. Jednak na poziomie praktyki efektywność w stawianiu czoła konfliktom zależy w znacznym stopniu od aktywności i faktycznego włączenia różnych interesariuszy (przede wszystkim lokalnej społeczności) w proces planistyczny, w tym w procesy konsultacyjne. Ta niezwykle istotna kwestia partycypacji lokalnej poruszona została szczególnie w artykule autorstwa Marcina Feltyńskiego, który podkreśla wzrastającą jej rolę wynikającą m.in. ze zmiany przepisów z zakresu planowania przestrzennego. Na przykładzie województwa łódzkiego autor zidentyfikował społeczności, których lokalni aktorzy wzięli aktywnie udział w procesie planistycznym – sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy.

Do wspomnianej wyżej nowelizacji przepisów w zakresie planowania przestrzennego z 2023 r. odwołuje się Krystian Koliński – autor kolejnego w niniejszym tomie tematycznym artykułu, poświęconego planowi ogólnemu gminy postrzeganemu jako potencjalne narzędzie służące ochronie gruntów rolnych. Przedstawił on – z perspektywy ochrony gruntów rolnych – przepisy prawne regulujące zasady kształtowania polityk dotyczących planowania i zagospodarowania przestrzennego

stanowiące sedno tego narzędzia planistycznego, a także podjął próbę oceny ich wpływu na skalę i zakres ochrony gruntów rolnych. Autor widzi w nowym narzędziu obiecujące rozwiązanie powstrzymujące niekontrolowane rozlewanie się zabudowy nie tylko na grunty rolne, lecz także na leśne, pozwalające prowadzić racjonalniejszą gospodarkę nieruchomościami poprzez uzupełnianie luk w już istniejącej zabudowie.

W kolejnym artykule Małgorzata Blaszkę, Justyna Przedańska i Maciej J. Nowak podjęli próbę sformułowania interdyscyplinarnych wniosków wynikających z obserwacji rozstrzygnięć sądów administracyjnych dotyczących sfery związanej z planowaniem przestrzennym obszarów wiejskich. Dokładniej rzecz ujmując, celem analizy było ustalenie, w jaki sposób orzeczenia sądowe dotyczące zmiany przeznaczenia gruntów rolnych wpływały na polski system planowania przestrzennego w latach 2014–2023. Jak podkreślają autorzy analizy, większość orzeczeń potwierdziła brak możliwości zmiany przeznaczenia gruntu rolnego, a istotna część skarg dotyczyła planów miejscowych i decyzji o warunkach zabudowy.

W ostatnim z prezentowanych artykułów jego autorka – Maria Bednarek-Szczepańska – ponownie odwołała się do jednej z form partycypacji lokalnej w procesie planistycznym, tj. do uwag składanych przez mieszkańców do projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obszarów wiejskich. Przedmiotem badania były liczba, charakter i tematyka tego rodzaju uwag, a także występowanie uwag o charakterze zbiorowym. Na tej podstawie zaproponowała dwa typy formalnej reakcji społecznej na projekt planu: intensywnej reakcji zbiorowej skoncentrowanej tematycznie oraz słabej reakcji indywidualnej skoncentrowanej tematycznie.

* * *

W związku z powyższym wyrażamy nadzieję, że artykuły zawarte w niniejszym numerze specjalnym *Wsi i Rolnictwa* przyczynią się do lepszego zrozumienia i uznania kluczowych problemów i wyzwań badawczych planowania przestrzennego na obszarach wiejskich. Co więcej, oczekujemy, że podejmowane zagadnienia i treści przedstawione w prezentowanym numerze motywować będą naukowców, planistów i praktyków do kontynuowania pogłębionych badań i analiz umożliwiających w efekcie stworzenie narzędzi i regulacji planistycznych adekwatnych w swym działaniu do skali i intensywności procesów społeczno-gospodarczych występujących na obszarach wiejskich kraju.

*Maciej J. Nowak
Adam Czarnecki*

Bibliografia

- Baran-Zgłobicka B. (2015). The problem of protecting the natural environment in spatial planning in rural areas in South-Eastern Poland. *Inżynieria Ekologiczna*, 45, 114–123. DOI:10.12912/23920629/60604.
- Bonenberg W. (2020). The role of cultural heritage in sustainable development: Values and valuation as key factors in spatial planning of rural areas. W: J. Charytonowicz, C. Falcão (red.). *Advances in Human Factors in Architecture, Sustainable Urban Planning and Infrastructure*, t. 966 (s. 124–134). Cham: Springer International Publishing. DOI:10.1007/978-3-030-20151-7_12.
- Borisov B. (2015). Spatial planning in regional planning of agricultural lands and rural areas. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 21 (4), 751–756.
- ECR [European Committee of the Regions] (2018). *Spatial Planning and Governance within EU Policies and Legislation and their Relevance to the New Urban Agenda*. Commission for Territorial Cohesion Policy and EU Budget. Brussels: European Committee of the Regions. <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/Spatial-planning-new-urban-agenda.pdf> (dostęp: 16.04.2024).
- Elbakidze M., Dawson L., Andersson K., Axelsson R., Angelstam P., Stjernquist I., Teitelbaum S., Schlyter P., Thellbro C. (2015). Is spatial planning a collaborative learning process? A case study from a rural–urban gradient in Sweden. *Land Use Policy*, 48, 270–285. DOI:10.1016/j.landusepol.2015.05.001.
- Fagerholm N., Eilola S., Kisanga D., Arki V., Käyhkö N. (2019). Place-based landscape services and potential of participatory spatial planning in multifunctional rural landscapes in Southern highlands, Tanzania. *Landscape Ecology*, 34 (7), 1769–1787. DOI:10.1007/s10980-019-00847-2.
- Falkowski J. (2018). Ład przestrzenny w planowaniu i zagospodarowaniu obszarów wiejskich na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego. *Studia Obszarów Wiejskich*, 50, 25–47. DOI:10.7163/SOW.50.2.
- Feltynowski M. (2018). Level of spatial planning culture of rural gminas in the central region in Poland. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich / Infrastructure and Ecology of Rural Areas*, 2/1, 293–304. DOI:10.14597/infraeco.2018.2.1.019.
- Fienitz M., Siebert R. (2021). Urban versus rural? Conflict lines in land use disputes in the urban-rural fringe region of Schwerin, Germany. *Land*, 10 (7), 726. DOI:10.3390/land10070726.
- Franco L., Magalhães M.R. (2022). Assessing the ecological suitability of land-use change: Lessons learned from a rural marginal area in southeast Portugal. *Land Use Policy*, 122, 106381. DOI:10.1016/j.landusepol.2022.106381.
- Gajić A., Krunic N., Protić B. (2021). Classification of rural areas in Serbia: Framework and implications for spatial planning. *Sustainability*, 13 (4), 1596. DOI:10.3390/su13041596.
- Goetz S.J., Shortle J.S., Bergstrom J.C. (red.) (2005). *Land Use Problems and Conflicts: Causes, Consequences and Solutions*. New York: Routledge.

- Jensen D., Baird T., Blank G. (2019). New landscapes of conflict: Land-use competition at the urban–rural fringe. *Landscape Research*, 44 (4), 418–429. DOI:10.1080/01426397.2017.1413173.
- Milczarek-Andrzejewska D., Wilkin J., Marks-Bielska R., Czarnecki A., Bartczak A. (2020). Agricultural land-use conflicts: An economic perspective. *Gospodarka Narodowa*, 304 (4), 5–31. DOI:10.33119/GN/128217.
- Nadin V., Fernández Maldonado A.M., Zonneveld W., Stead D., Dąbrowski M., Piskorek K., Sarkar A., Schmitt P., Smas L., Cotella G. (2018). *COMPASS – Comparative Analysis of Territorial Governance and Spatial Planning Systems in Europe: Applied Research 2016–2018*. Final Report. ESPON, TU Delft. Luxembourg. <http://resolver.tudelft.nl/uuid:455267fb-e77f-43ee-91a1-dc6b9298ed38> (dostęp: 17.05.2024).
- Nair P., Hajela A., Munoth N. (2022). The role of built heritage in sustainable rural development – A key factors in spatial planning of rural areas. *Journal of Community Positive Practices*, 22 (3), 126–136. DOI:10.35782/JCPP.2022.3.09.
- OECD [Organisation for Economic Cooperation and Development] (2022). *Urban–Rural Linkages in Poland*. Seria: OECD Regional Development Studies. Paris: OECD Publishing. DOI:10.1787/94b5c782-en.
- OECD (2018). *OECD Rural Policy Reviews: Poland 2018 / OECD Przeglądy Polityki Rozwoju Obszarów Wiejskich: Polska 2018*. Paris: OECD Publishing. DOI:10.1787/9789264289925-en. DOI:10.1787/9788376106625-pl.
- OECD (2017). *The Governance of Land Use in OECD Countries: Policy Analysis and Recommendations*. Paris: OECD Publishing. DOI:10.1787/9789264268609-en.
- Pezzagno M., Richiedei A., Tira M. (2020). Spatial planning policy for sustainability: Analysis connecting land use and GHG emission in rural areas. *Sustainability*, 12 (3), 947. DOI:10.3390/su12030947.
- Poerwoningsih D., Antariksa S., Leksono A.S., Hasyim A.W. (2016). Integrating visibility analysis in rural spatial planning. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 227, 838–844. DOI:10.1016/j.sbspro.2016.06.153.
- Poggi F., Firmino A., Amado M. (2018). Planning renewable energy in rural areas: Impacts on occupation and land use. *Energy*, 155, 630–640. DOI:10.1016/j.energy.2018.05.009.
- Rega C. (2019). Towards and effective implementation of green infrastructure in rural areas. Challenges and options for a substantial integration with spatial planning. W: E. Gottero (red.). *Agroubanism* (s. 73–85). Seria: GeoJournal Library, t. 124. Cham: Springer. DOI:10.1007/978-3-319-95576-6_6.
- Reimer M., Getimis P., Blotvogel H.H. (red.) (2014). *Spatial Planning Systems and Practices in Europe: A Comparative Perspective on Continuity and Changes*. Abingdon–New York: Routledge.
- Roknaddin Eftekhari A., Pourtaheri M., Rahmani Fazli A., Khalifeh E. (2016). Analysis of pattern of spatial planning management in rural areas of Iran. Case study: Construction plans in rural areas of Tehran Province. *Journal of Planning and Spatial Logistics*, 20 (3), 61–104. https://hsmmp.modares.ac.ir/browse.php?a_id=7320&sid=21&slc_lang=en (dostęp: 17.05.2024).

- Roumiani A., Shayan H., Sojasi Qeidari H., Rezvani M.R. (2020). Strategic spatial planning for sustainable development of rural tourism purposes using the SOAR strategic model. *Journal of Rural Research*, 11 (1), 90–105. DOI:10.22059/JRUR.2018.258771.1260.
- Scott M.J., Galent N., Gkartzios M. (red.) (2020). *The Routledge Companion to Rural Planning*. London: Routledge.
- Sun S. (2023). Transformation from urban and rural planning to territory spatial planning. *Frontiers of Urban and Rural Planning*, 1 (1), 1–10. DOI:10.1007/s44243-022-00004-5.
- Sykes O., Shaw D., Webb B. (2023). *International Planning Studies: An Introduction*. Cham: Springer Nature. DOI:10.1007/978-981-19-5407-8.
- Śleszyński P. (2023). Oszacowanie wyłączeń gruntów rolnych z produkcji rolnej w Polsce. *Studia BAS*, 1, 21–45. DOI:10.31268/StudiaBAS.2023.03.
- Śleszyński P., Markowski T., Kowalewski A. (2018). Uwarunkowania i przyczyny chaosu przestrzennego. *Studia KPZK PAN*, 182: *Studia nad chaosem przestrzennym*, 3: *Synteza. Uwarunkowania, skutki i propozycje naprawy chaosu przestrzennego*, 75–98.
- Thornley A., Newman P. (1996). International competition, urban governance and planning projects: Malmö, Birmingham and Lille. *European Planning Studies*, 4 (5), 579–593. DOI:10.1080/09654319608720367.
- UNECE [United Nations Economic Commission for Europe] (2008). *Spatial Planning: Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition*. New York–Geneva: United Nations, Economic Commission for Europe.
- Wang J., Li Y., Wang Q., Cheong K.C. (2019). Urban-rural construction land replacement for more sustainable land use and regional development in China: Policies and practices. *Land*, 8 (11), 171. DOI:10.3390/land8110171.